

STUDIU INTRODUCŢIV

Ştiinţa raţiunii şi unitatea teoretică a filosofiei transcendente

Cele trei Critici kantiene, *Critica Raţiunii Pure* (1781, ediţia a doua 1787), *Critica Raţiunii Practice* (1788) şi *Critica Facultăţii de Judecare* (1790), formulează principiile generale ale unui amplu program de reconstrucţie teoretică a filosofiei şi a ştiinţei, denumit de Kant însuşi „cerce-tare transcendentală“, care a influenţat decisiv întreaga dezvoltare ulterioară a cunoaşterii sistematice şi a principiilor domeniului ale culturii moderne. „Trilogia critică“ a înlocuit *Organonul* lui Aristotel ca sistem de referinţă intelectual, inaugurând o nouă etapă a gândirii şi a creaţiei umane în genere. Opere „canonice“ ale filosofiei moderne, lucrările lui Kant au reprezentat principalele surse ale înnoirilor filosofiei în secolul XX, atât filosofia analitică cât şi fenomenologia sau pragmatismul (principalele deschideri tematice şi metodologice care definesc esenţialmente însăşi ideea de filosofie contemporană), reclamându-se de la spiritul critic al kantianismului. Cercetarea fundamentelor din matematică şi din ştiinţa exactă a naturii, pe de altă parte, fie continuă la alt nivel şi cu alte instrumente problematice epistemologice a filosofiei transcendente, fie se defineşte prin opoziţie cu aceasta. Numeroase programe de cercetare neo-transcendentale sau interpretări transcendente ale marilor teorii se întâlnesc şi în alte

domenii ale ştiinţei, de la lingvistica teoretică la noua ştiinţă a complexităţii. Toate aceste evoluţii contemporane dovedesc perenitatea stilului construcţiei teoretice inaugurat de Kant.

Filosofia practică (etica, filosofia dreptului, teoria acţiunii umane etc.) rămâne de asemenea sub influenţa modelului kantian. Este de ajuns să amintim sorginţa kantiană a teoriei dreptăţii a lui John Rawls, cea mai impunătoare construcţie etico-politică a secolului XX, pentru a justifica această aserţiune. Autonomia esteticului, şi în genere a tuturor domeniilor valorice, reprezintă o altă direcţie prin care opera lui Kant a determinat decisiv configuraţia axiologică a culturii contemporane. Acţiunea istorică a criticismului kantian, departe de a se fi încheiat odată cu aşa-zisul declin al modernităţii, este mai degrabă superior potenţată prin acordul ei tipologic cu stilul marilor creaţii teoretice şi culturale contemporane. „Trilogia critică“, piesa centrală a filosofiei moderne, în-formează direct sau indirect (pentru că la „activul“ unei concepţii filosofice trebuie să trecem, cum spunea Whitehead, şi toate încercările de infirmare a acesteia) marea majoritate a tentativelor constructive, speculative, teoretice sau practice ale gândirii filosofice actuale.

Publicarea laolaltă a celor trei *Critici* kantiene reprezintă nu numai oportunitatea dar implică şi necesitatea de a discuta una dintre cele mai importante probleme de înţelegere şi interpretare a filosofiei lui Kant: unitatea teoretică a filosofiei transcendente. Numeroşi exegeţi ai operei marelui filosof german au acuzat, încă din vremea lui Kant, o serie de inconsecvenţe, „goluri“ sau divergenţe teoretice între aceste trei opere fondatoare ale filosofiei critice sau chiar înlăuntrul fiecăreia dintre ele. „Neunitatea“ filosofiei teoretice cu filosofia practică, sau a ambelor cu proiectul *Criticii Facultăţii de Judecare*, care viza raţiunea

estetică și rațiunea teleologică a fost continuată cu evidențierea divergenței teoretice a principalelor secțiuni ale *Criticii Rațiunii Pure* (între Estetica transcendentă, sau teoria sensibilității și Logica transcendentă sau teoria formală a rațiunii, iar în cadrul acesteia din urmă, între Analitica transcendentă, teorie a intelectului și Dialectică, teorie a rațiunii în sens special). Una dintre cele mai influente interpretări „divergente“ a *Criticii Rațiunii Pure*, așa-numita „Patchwork theory“ acuză opera cea mai de seamă a lui Kant de neunitate și chiar lipsă de acord tematic, ea fiind alcătuită în grabă din fragmente scrise la timpuri diferite, care ar exprima poziții filosofice diferite, „necontemporane teoretic“. Pe planul obiectului filosofiei transcendente, această neunitate ar viza rațiunea însăși, considerată fie la nivelul relației dintre competențele ei fundamentale, fie la acela al raportului structurilor ei *a priori*, abstracte cu diferitele domenii complexe ale experienței umane.

Problema unității teoretice a filosofiei transcendente își are, de altfel, originea în unele afirmații proprii ale lui Kant cu privire la anumite dificultăți sau „goluri“ ale sistemului considerat în întregimea lui și în încercările sale succesive de a găsi medierile sau trecerile necesare pentru a le depăși. Astfel, pentru Kant însuși reprezenta o problemă presantă aceea de a demonstra unitatea rațiunii teoretice cu cea practică, de a face compatibilă necesitatea naturală cu autonomia voinței libere:

„Când va fi încheiată, voi cere unei *Critici a rațiunii practice* ca ... să poată prezenta unitatea ei cu cea speculativă într-un principiu comun, deoarece în cele din urmă nu poate fi decât una și aceeași rațiune, care nu poate să difere decât în aplicații“ (Kant V: 391).

Această sarcină n-a fost realizată de a doua *Critică*, fiind „reportată“ ca o problemă de viitor, care l-a preocupat

pe Kant până la proiectata „sinteză finală“ care intenţiona să ofere unitatea supremă a filosofiei transcendente, pe care o schiţau ultimele manuscrise ale filosofului german, reunite ulterior în „*Opus postumum*“. După cum sublinia G.Prauss, soluţia atât de aşteptată n-a intervenit niciodată, ea fiind şi astăzi o „problemă de viitor“ (G.Prauss 1981:286).

Înainte de a trece la prezentarea unor tipuri de interpretare a unităţii filosofiei transcendente (respectiv, a unităţii raţiunii), trebuie să insistăm asupra modului în care aştepta Kant intervenţia acestei soluţii sau, altfel spus, asupra condiţiei de posibilitate a unui model teoretic al unităţii raţiunii. El prezenta necesitatea „derivării“ unităţii dintr-un principiu formal al raţiunii, operativ în toate aplicaţiile ei, care ar integra diversele ei manifestări nu ca aspecte ale unei substanţe unice, ci ca dimensiuni sau proiecţii ale unui nucleu generativ. Această „formă a soluţiei“ nu anticipează doar asupra genului soluţiei aşteptate, ci determină şi tipul construcţiei teoretice care ar putea oferi această soluţie. „Condiţia“ lui Kant este mai degrabă caracterizarea stilistică cea mai pertinentă a modului teoretic al ştiinţei şi filosofiei transcendente ca program teoretic unificat.

O primă soluţie la problema unităţii raţiunii teoretice cu cea practică, propusă de G.Prauss, găseşte în însăşi opera lui Kant premisele necesare, şi anume gândul fundamental al „spontaneităţii ca intenţionalitate a raţiunii (teoretice şi practice)“. Autorul acestei ipoteze interpretative consideră că intenţionalitatea (definită în mod comun ca orientarea conştiinţei spre obiect), nu se defineşte, la Kant, numai în raport cu acţiunea, respectiv, cu raţiunea practică, ci însăşi spontaneitatea intelectului, ca o capacitate esenţială a cunoaşterii, este definită în perspectiva intenţionalităţii, a orientării spre obiect. Această intenţionalitate

ar justifica modul original în care înţelege Kant funcţiile intelectului şi condiţiile impuse de categorii acţiunilor judicative pentru a determina raportarea la obiecte a reprezentărilor cognitive. Celebra determinare a categoriilor ca „funcţii care se raportează a priori la obiecte“, semnifică, după Prauss, funcţii care vizează intenţional obiecte („*Objekte a priori intendieren*“). Intenţionalitatea raţiunii teoretice se regăseşte astfel la nivelul intelectului ca o condiţie care face posibilă „convergenţa“ într-un obiect al experienţei posibile a tuturor funcţiilor şi operaţiilor care sintetizează multiplul apariţiilor fenomenale. Intenţionalitatea acţiunii şi a sistemului normativ al acesteia par de la sine înţelese. Astfel, sub determinabilitatea comună ca acţiuni intenţionale se reunesc atât funcţiile raţiunii teoretice cât şi întreprinderile raţiunii practice. „Dacă Imm.Kant ar fi gândit această idee fundamentală a spontaneităţii ca intenţionalitate până la ultimele sale consecinţe, atunci el ar fi avut cel puţin o posibilitate de a gândi această raţiune ca unitatea dintre teorie şi practică. Deoarece raţiunea deja ca raţiune teoretică nu este altceva decât o intenţie a succesului, ceea ce înseamnă, în cele din urmă, că însăşi raţiunea teoretică se bazează în sine pe raţiunea practică, sau altfel spus, în realitate ea este ca atare fundamental practicitate, că teoria nu este decât o expresie specială a acesteia“ (Prauss 1981 : 302). Pe de altă parte, raţiunea, ca raţiune practică, este obligată să recurgă la teorie pentru a putea deveni numai prin aceasta practică. Deci şi ca acţiune şi ca teorie raţiunea este intenţională şi vizează în mod fundamental realitatea. Diferenţa dintre raţiunea practică şi cea teoretică devine astfel numai o diferenţă a două modalităţi ale subiectului de a viza realitatea, una pentru a acţiona asupra ei şi a o transforma, conform scopurilor şi normelor lui, pentru a obţine astfel o nouă realitate, şi alta pentru a o supune structurilor a priori ale

subiectului transcendenţal în vederea constituirii ei ca obiect al experienţei.

O altă modalitate de a reconstrui unitatea gândirii filosofice a lui Kant, care nu se adresează direct raţiunii ca temă a întreprinderii critice, ci caută o unitate subiacentă a tuturor angajărilor sau perspectivelor în care fiinţa umană este proiectată de cele trei *Critici* a fost propusă de L.W.Beck într-un studiu celebru, intitulat *Was haben wir von Kant gelernt?* (*Ce am învăţat de la Kant?*). Pentru a pregăti publicul pentru răspunsul la această întrebare, Beck formulează oarecum paradoxal „acţiunea istorică“ a ideilor unui mare filosof: „Orice idee crezută de un om obişnuit ca evidentă a fost cândva o descoperire a unui mare cap filosofic. De aceea noi, urmaşii, întâmpinăm puţine surprize cu marii filosofi; numai filosofi de rangul al doilea sunt cei care ne şochează. Reanimarea liniilor principale ale filosofiei lui Kant este un gen de anamnesis, deoarece noi suntem toţi născuţi kantieni“ (L.W.Beck 1981:1).

Ca tânăr, Kant scria „Dacă ar exista undeva o ştiinţă de care ar avea nevoie omul, atunci aceasta ar fi una ... din care el să poată învăţa cum ar trebui să fie pentru a fi un om“ (XX: 45). Dar, ce este omul? Această întrebare este „întrebarea principală a filosofiei“ şi ea le cuprinde împreună pe cele pe care Kant însuşi le-a formulat astfel: Ce pot să cunosc?, Ce trebuie să fac?, Ce pot spera? Fiecare dintre cele trei *Critici* oferea răspunsul la câte una dintre aceste trei întrebări, iar opera lui Kant, în întregul ei, este consacrată întrebării fundamentale, fără însă ca un răspuns clar şi explicit să fie prezentat undeva de gânditorul german. Intenţia lui Beck este de a interpreta semnificaţia celor trei opere kantiene pentru ca astfel să construiască un răspuns la întrebarea generală, Ce este omul? şi să determine prin acesta unitatea de adâncime a

întregii întreprinderi critice, respectiv a tuturor ipostazelor raţiunii. Pentru aceasta, Beck va trece în revistă principalele realizări din teoria cunoaşterii, filosofia morală şi estetica lui Kant.

În teoria cunoaşterii şi filosofia ştiinţei Kant a înfăptuit ceea ce s-a numit „revoluţia copernicană“ (deşi expresia nu este de găsit în cartea lui Kant), cerând ca, pentru a putea înţelege construcţia cunoaşterii în ştiinţa matură (şi, imitându-i metoda să poată şi metafizica intra pe calea sigură a ştiinţei) ar trebui să urmăm sugestia „ipotezei iniţiale a lui Copernic“ şi să lăsăm lucrurile să se „orienteze“ după subiect şi nu invers, ca până acum, cu alte cuvinte să înţelegem că ceea ce are validitate obiectivă (necesitate şi universalitate) în cunoaşterea obiectelor reprezintă rezultatul „punerii“, al acţiunii subiectului cognitiv şi nu al influenţei obiectului ca existenţă în sine, determinat independent de structurile a priori ale subiectivităţii. Kant nu a negat validitatea obiectivă a ştiinţei moderne, matematice şi experimentale, reprezentată prin marea operă de filosofie naturală a lui Newton, ci i-a justificat în mod revoluţionar posibilitatea, justificare din care, prin generalizarea potenţialului metodologic al acestei ştiinţe, a putut fi prezisă şi o nouă formă a realului fizic la nivel elementar, câmpul, predicţie care i-a influenţat în mod esenţial pe creatorii electrodinamicii clasice, Faraday şi Maxwell. Constatarea acestei influenţe a filosofiei lui Kant asupra evoluţiei fizicii în secolul al XIX-lea este astăzi considerată cea mai mare descoperire a istoriografiei ştiinţei din ultimele decenii. Contribuţia lui Kant în acest domeniu nu a fost în primul rând un nou program fizicist, deşi atât în opera sa pre-critică cât şi în unele reflecţii ulterioare Kant a încercat să formuleze o explicaţie a naturii care să depăşească opoziţia celor două paradigme clasice ale gândirii fizice, Newton şi Leibniz, cât formularea

unei teorii-cadru a condițiilor de posibilitate ale experienței științifice ca atare (*ueberhaupt*) sau, cum consideră Beck, „contribuția sa au reprezentat-o trăsăturile formale ale experienței și legile fundamentale ale acesteia, care sunt introduse prin acțiunile minții în obiectele experienței“ (Beck 1981: 3). Despre aceasta, Kant scria: „Rațiunea nu creează legile ei (a priori) pornind de la natură, ci ea le prescrie acesteia“ (IV: § 36). Astfel subiectul este „creatorul“ naturii, dar, evident, numai *formaliter*, creatorul acesteia ca obiect al cunoașterii care trebuie să se conformeze condiții structurilor a priori ale subiectivității. În felul acesta, Kant a oferit fundamente revoluționare științei clasice, a fost un „revoluționar conservator“.

Și în filosofia morală a lui Kant, crede Beck, este de găsit o revoluție, și aceasta, în mod analog se desfășoară la un nivel superior decât acela al unei etici particulare. Kant a formulat noi „fundamente metafizice“ pentru moralitate în genere, deși a împărtășit idealul moral clasic-umanist. El nu a construit atât o etică nouă, cu alte maxime morale, cât mai degrabă a revoluționat modul de înțelegere a constituirii normativității morale în genere, a fundamentat o nouă modalitate de universalizare a principiilor morale. Astfel, și în acest domeniu, Kant a fost un revoluționar „de ordinul doi“, un revoluționar adânc conservativ. De aceea, scrie Beck, „după orice revoluție morală (de nivelul întâi – n.n.) trebuie scrisă o nouă *Critică a Rațiunii Practice* – sau, cel puțin, trebuie recitită *Critica* lui Kant“ (7). Orice opinii etice necesită o întemeiere filosofică și modelul kantian al întemeierii poate servi ca o paradigmă a justificării pentru orice timp: „Fundamentele *oricărei* etici trebuie găsite în expresia autonomă a unei naturi umane ideale“ (7).

Unul dintre cele mai stranii fenomene ale culturii poate fi considerat, după Beck, faptul că Imm.Kant a

revoluţionat profund arta şi estetica. „Kant a fost un om de ştiinţă, un om moral desăvârşit, dar nu un poet“. Mai mult, cu excepţia literaturii, el nu a fost un cunoscător direct al artelor plastice, al muzicii sau al arhitecturii. Era de aceea extrem de puţin probabil ca un asemenea gânditor să producă cea mai profundă transformare artei clasice printr-o revoluţie „secundă“ produsă la nivelul fundamentelor sau al principiilor ei estetice. Dacă în ştiinţă şi morală Kant a fost un „revoluţionar conservativ“, el propunând noi temeuri, revoluţionare pentru realităţi deja existente, în privinţa artei, „revoluţia sa estetică“ a însemnat refuzul unei mari părţi a artei timpului său şi a deschis cu adevărat calea unor noi modalităţi ale creaţiei artistice. Prin negarea principiilor esteticii clasice (primul: arta trebuie să imite natura: *ut pictura poesis*; al doilea: arta trebuie să servească perfecţionării morale a omului), Kant a eliberat arta modernă de constrângerile tradiţionale şi a iniţiat noile mişcări „formaliste“, constructiviste etc. Prin teoria geniului creator, constructor al unei alte naturii, după legile frumosului, opusă teoriei clasice a *mimesis*-ului, şi prin eliberarea artei de comandamentele moralei, Kant nu a deschis doar drumul romantismului şi al altor orientări şi curente ale artei moderne, dar a contribuit esenţial şi la autonomizarea domeniilor creaţiei valorice, aceasta fiind poate cea mai profundă modificare pe care spiritul criticismului a produs-o în „spaţiul raţiunilor“. Ne-am putea, totuşi întreba, scrie Beck, cum ar fi reacţionat Kant într-o galerie în care ar fi fost expus „*Akt eine Treppe herabsteigend*“ ?

În toate doctrinele lui Kant asupra acestor domenii reprezentative ale experienţei umane, ca şi în reflecţiile lui asupra filosofiei istoriei, politicii, religiei etc., regăsim, după Beck, o temă centrală: aceea a spiritului uman ca un creator autonom. De aceea, răspunsul lui Kant la întrebarea „Ce este omul?“ care poate fi construit prin sinteza tuturor

„revoluțiilor“ kantiene este: „omul este o ființă creatoare“ reprezintă, după Beck, o „revoluție prometeică în antropologia filosofică“ (9). Kant a scăpat însă de pedeapsa divină pentru că ar fi oferit oamenilor prerogativa creației, pentru că „el nu a uitat niciodată că omul este totuși o ființă finită, prea-finită și că lumea creată de om este una umană, prea-umană, o lume fenomenală ale cărei condiții originare se află dincolo de cunoașterea umană și de puterile omului. Omul nu este un Dumnezeu. Dar prin puterea lui creatoare el este o imagine a lui Dumnezeu.“ Kant, continuă autorul, a fost „antropologul unei specii care locuiește într-o lume a adevărului. Aceasta este lumea lui și proprietatea lui, un imperiu al cărui legislator este el însuși“ (9). Dar lumea adevărului este numai o insulă „înconjurată de un ocean vast și furtunos, adevăratul sediu al iluziei, unde multă ceață densă și multe stânci de gheață care se topesc repede prezintă aspectul înșelător de țări noi, ispitesc continuu cu speranțe deșarte pe navigatorul pornit fără țintă după descoperiri, angajându-l în aventuri la care nu poate niciodată să renunțe dar pe care nici nu le poate duce la sfârșit“ (A236,B295).

Un alt gen de înțelegere a unității filosofiei transcendente îl propune A.Genova. Acest autor nu este interesat în primul rând de tematica explicită a operelor kantiene, de conținutul efectiv al problematicii lor, cât de arhitectura formală a construcțiilor, de modul cu totul special al organizării teoretice, comun tuturor programelor pe care le susțin la nivel fundamental cele trei *Critici*. În acest sens, autorul încearcă să ofere un „cadru teoretic analitic care să izoleze principiile fundamentale kantiene ale unității și condițiile conexiunii cu domeniile lor respective și între ele“ (Genova 1969: 135). Interpretarea sa pleacă de la ideea de „întreg organic“ prin care putem înțelege atât filosofia lui Kant în totalitatea ei cât și structura unor

domenii particulare ale gândirii lui. Ca urmare, Genova intenţionează să identifice „structura generală şi interrelaţia organică a celor trei *Critici*, o mulţime analogă de probleme care l-au preocupat pe Kant în fiecare dintre cercetările lui, şi continuitatea care caracterizează cele trei opere ca un unic argument conectat“ (136). Proiectul este dificil, dat fiind aparenta neunitate stilistică şi tematică a lucrărilor lui Kant, dar nu irealizabil. *Criticile* kantiene sunt „structuri sintetice fiecare dintre ele determinând progresiv o ştiinţă care este unică prin faptul că ea nu foloseşte alte date decât elementele raţiunii însăşi, demonstrând din aceste elemente originare, în abstracto, existenţa, legile şi unitatea organică a acestei ştiinţe“ (136). Toate teoriile formulate în „Trilogia critică“ reprezintă astfel construcţii bazate pe o argumentare progresivă, de la principii la consecinţe. Kant a oferit şi versiuni alternative analitice ale acestor teorii, care pornesc de la un fapt şi procedează regresiv spre condiţiile lui de posibilitate pe care apoi le organizează într-un model explicativ fundamental.

Noua ştiinţă a raţiunii, iniţiată de Kant, are în toate disciplinele ei o unitate organică determinată arhitectonic. Ea îşi poate găsi un mod de reprezentare într-un „sistem interpretativ general“, comun tuturor întreprinderilor critice. Nucleul lui îl constituie trei principii transcendente care determină câmpurile de aplicaţie ale raţiunii, natura şi graniţele demersurilor ei, conexiunea şi interdependenţa lor logică reciprocă. Toate acestea pot fi considerate, în termenii lui Kant, „formule“ ale unităţii organice a raţiunii, respectiv, principii fundamentale ale ştiinţei raţiunii. Este vorba în aceste principii nu de anumite elemente substanţiale ale compunerii sau agregării unui domeniu, ci de „funcţii ale unităţii“, de matrici funcţionale care pot reprezenta „condiţiile universale şi necesare ce sunt constitutive pentru multiplicităţi specifice“ (137). Unitatea

transcendentală a apersepției, autonomia rațiunii practice și finalitatea transcendentală a judecării reflexive sunt cele trei principii transcendente, care nu trebuie înțelese ca „axiome“ ale unei organizări logice deductive a doctriinelor kantiene, ele reprezentând mai degrabă condiții formale determinative pentru legitatea naturii, legile morale și condițiile finalității. Ele sunt condiții ale posibilității pentru organizarea unor câmpuri de aplicație a rațiunii. În „acțiunea“ lor determinativă ele implică aceeași structură, aceleași „momente“ esențiale: tranziții, medieri și conexiuni. Aceste principii transcendente nu sunt starteri ai deducției logice ci, ca expresii ale formei universale și necesare a rațiunii, sunt mai degrabă condiții determinative pentru orientarea acțiunii teoretice, a celei practice sau a puterii de judecată în vederea determinării „domeniilor“ lor, reprezintă punctele de plecare în soluționarea „problemei generale a rațiunii pure“: „cum sunt posibile judecățile sintetice a priori?“, adică acele judecăți care au validitate universală și permit progresul nelimitat al cunoașterii. Kant va rezolva această problemă printr-o analiză („disecție“) a competenței rațiunii implicată în operații cognitive, deziderative și evaluative. Identificarea și justificarea acestor principii (o nouă modalitate de întemeiere epistemologică ce privește nu conținutul determinat al acestora, ci însuși caracterul și funcția lor de principii fundamentale, *Grundsätze*) sunt elementele-cheie ale tuturor demersurilor critice pentru „stabilirea posibilității cunoașterii obiectelor, a realizării scopurilor, a progresului cercetării științifice, ca și pentru aprecierea frumosului, sublimului și a finalității“ (139). Urmează apoi, pornind de la aceste principii, trecerea (*Uebergang*) la materialul heterogen și multiplu al experienței (teoretice, morale, estetice), concepută ca subsumare a particularului la universal prin medierea unor instrumente cum sunt, respectiv,

schema, tipica și simbolul. Același paralelism îl întâlnim și în determinarea granițelor domeniului constituit prin acțiunea principiilor transcendente și operațiile mediatore. Aceste „determinări negative“, stabilite în diferite domenii ale aplicării rațiunii de „dialectica transcendentă“ prin relevarea unor dihotomii ireconciliabile sau alt gen de fundături, reprezintă mai degrabă rezultate „pozitive“, întrucât astfel se determină nu doar ce nu poate înfăptui rațiunea în exercițiul ei pur, ci mai degrabă pe ce domenii se înstăpânește ea teoretic sau practic, respectiv, cum trebuie ea să se transforme pentru a putea înainta *in infinitum*.

Această unitate (analogie formală) a demersurilor constructiv-argumentative ale celor trei *Critici* este căutată de Kant într-un principiu care să stabilească, dincolo de aceste similarități formale, conexiuni reale între cele trei principii transcendente. Este menirea judecății reflexive, și deci a ultimei *Critici*, de a stabili această conexiune, de a pune în evidență condițiile unității și ale tranziției între natură și libertate, între angajările teoretice, practice și evaluative și astfel de a realiza filosofia transcendentă ca un sistem complet al rațiunii. În acest fel se poate vedea cum prin progresiunea de la o *Critică* la alta, ca un „proces de auto-examinare care lasă ceva deschis sau un gol după fiecare întreprindere critică și, corespunzător, umplerea acestui gol de *Critica* următoare“ (140).

Acest cadru interpretativ, formulat de A.Genova, trebuie, la rândul lui, considerat mereu din perspectivă transcendentă, nu ca o simplă „hartă logică“ a operațiilor, funcțiilor și demersurilor rațiunii, ci ca o examinare a structurilor formale ale rațiunii în vederea stabilirii condițiilor de posibilitate a variatelor tipuri de experiență umană în care aceasta se angajează. Mai mult, acest cadru analitic definește înseși „condițiile cercetării filosofice,

întrucât el stabileşte contextul necesar în care întrebările şi soluţiile filosofice îşi găsesc sensul lor“ (146).

Am prezentat până acum două dintre modalităţile de justificare a unităţii tematicе şi metodologice a filosofiei lui Kant. Ele ilustrează două dintre tipurile la raportare la o operă şi /sau teorie filosofică, comentariul direct, respectiv reconstrucţia logică. Primul tip este cel mai adesea prezent sub forma exegezei sau a cercetării istoric-critice a unei opere, îndeletnicire ce presupune competenţe multiple (filologice, istorice, logice etc.), propunând un „model al semnificaţiei“ care se vrea cât mai „ataşat“ de intenţia autorului. A doua cale de interpretare se adresează explicit teoriei prezente într-o operă. Dacă abordarea directă urmărea, cum scria un eminent profesor de filosofie, „să analizeze şi să descrie într-o manieră sistematică ceea ce un filosof a gândit (înţeles)“ (W.Stegmueller 1977: 63), metoda reconstrucţiei raţionale a ideilor intenţionează să pună în evidenţă arhitectonica operei şi altfel să ne prezinte sistemul filosofic ca o teorie posibilă, să-i dezvăluie forma logică subiacentă şi să-i expliciteze demersurile argumentative, altfel spus, să o reformuleze într-o manieră care „să satisfacă mintea noastră filosofică, nu doar curiozitatea noastră istorică“ (16).

Ambele tipuri de raportare la o operă (teorie) pe care le-am prezentat succint mai sus ilustrează pregnant condiţia hermeneuticii moderne, dominată de idealul unui model unic, altfel spus de ideea că într-o operă (teorie) preexistă un sens imanent şi că acesta este unic determinabil prin exegeză. Evoluţia cunoaşterii şi a artei contemporane a pus în discuţie această presupuziţie a teoriei moderne a interpretării. Printr-o fericită transpunere a semnificaţiei unei teoreme de logică la nivelul artei poetice, poetul-matematician-filosof Ion Barbu (Dan Barbilian) spunea: „Dacă o poezie admite o explicaţie, raţional admite atunci

o infinitate“ (Ion Barbu 2000:203). În contrapunct, un metafizician contemporan afirma: „Dacă o operă admite o singură interpretare, atunci ea nu admite în principiu niciuna“. Cele două afirmații, care par a constitui un paradox, închid împreună condiția operei (teorie științifică, creație artistică, construcție filosofică) în perspectiva actuală: deschiderea, pluralitatea semnificațiilor sau a modelelor admisibile. Părăsind idealul unei „exegeze absolute“, al unei unice interpretări care să ofere sensul unei întregi opere, critica filosofică contemporană nu a dezarmat întotdeauna, degenerând într-un impresionism facil și neangajat, sau nu a disperat în fața interpretărilor divergente, ci și-a intensificat efortul de „proiectare“ a operelor filosofice pentru a dobândi, dacă nu un model rațional unic al substanței ideatice a lor, cel puțin o perspectivă mai cuprinzătoare pentru înțelegere. Dând din nou cuvântul lui Ion Barbu: „Dar tocmai de aceea, din cauza acestei mari libertăți în construirea explicației, se cuvine ca preferința noastră să fie călăuzită de o *alegere*. În cazul de față vom face alegerea în vederea unei cuprinderi spirituale cât mai mari“ (203). Ion Barbu/Dan Barbilian formula astfel ca un criteriu de selecție a alternativelor „forța interpretării“, capacitatea unei interpretări de a întemeia statutul și locul operei într-o perspectivă a spiritului mai cuprinzătoare.

Eliberarea de idealul unui unic model, stabilită, în cazul științelor exacte, de teoreme de logică matematică, are o semnificație nu doar critic-limitativă, ci și constructivă, ea aflându-se la originea unui alt nivel al interpretării, sau mai bine spus, transformând interpretarea dintr-o activitate doar reflexivă, într-o construcție propriu-zisă, care să stabilească nu doar forma subiacentă a unei teorii (opere) particulare, ci însuși tipul ei general. Într-o lucrare consacrată *Criticii Rațiunii Pure* am încercat să extindem

asupra exegezei unei opere filosofice o modalitate de reconstrucție a teoriilor științifice care nu vizează doar o teorie specială, ci însuși tipul ei epistemologic, cu intenția mărturisită de a pune în evidență potențialul teoretic nelimitat al teoriei kantiene a rațiunii în exercițiul ei teoretic-speculativ (I.Parvu 2004). În perspectiva acestei reconstrucții teoretice, ne-am propus să explorăm posibilitatea și modalitatea de teoretizare la nivel fundamental inițiată, istoric, de *Critica Rațiunii Pure*. Ea nu este atât o interpretare a operei lui Kant, cât o cercetare a teoriei kantiene, mai exact a *teoriei-de tip-Kant*. Ca urmare, ea nu este interesată, în primul rând, de sursele istorico-filosofice sau științifice ori de contextul istoric al primei *Critici*, ci de forma teoretică a noii „științe a rațiunii“ propusă de Kant, de posibilitatea ei epistemologică. Fiind o formă a reconstrucției raționale și nu o interpretare directă, accentul acestei cercetări (din care derivă și condițiile ei de adecvare) se deplasa pe posibilitatea de a revela, pornind de la metodologia și structura cercetărilor fundamentale contemporane din cele mai avansate discipline, condițiile de posibilitate și structura subiacentă a teoretizării kantiene, de a da seama de arhitectonica teoriei și de „trecherile“ ei semnificative, de demersurile constructiv-argumentative și de potențialitatea ei metodologică nelimitată. Reconstrucția rațională propusă în acea lucrare nu intenționa să prezinte teoria kantiană doar ca o teorie *posibilă*, ci mai degrabă să argumenteze însăși *posibilitatea* acestei teorii, prin trecerea interpretării de la nivelul reconstrucției logice a teoriei speciale construită în prima *Critică* la nivelul construcției unui model explicativ fundamental al tipului teoretizării instanțiat de *Critica Rațiunii Pure*. Această modalitate de reconstrucție teoretică a unei creații științifice a fost extinsă și asupra realizării lui Kant prin proiectarea teoriei lui Kant într-un cadru conceptual mai abstract,

capabil să determine nu doar forma logică a organizării ei, ci și forma ei teoretică (Kant însuși atrăgea atenția asupra necesității înțelegerii „formeii științifice“ a *Criticii Rațiunii Pure* ca o condiție a receptării adecvate a semnificației ei). Ca o „generalizare imaginativă“ a teoriei lui Kant, această încercare de reconstrucție teoretică își află paradigma originară în însuși modul în care Kant a reconstruit teoretic fundamentele științei newtoniene. O asemenea reconstrucție teoretică nu intenționează doar elucidarea unei teorii anterioare prin reproiectarea conceptelor și a procedurilor ei metodologice în concepte sau instrumente de analiză mai exacte, capabile să-i verifice validitatea inferențelor și consistența internă, ci ea vrea să pună în evidență stilul general al teoretizării și astfel să-i determine fundamentele prin construcția unei teorii mai abstracte care să deschidă și calea unor alternative față de teoria care a constituit obiectul intenționat al cercetării. Nu trebuie să insistăm, acesta a fost și modalitatea în care Kant însuși s-a raportat la programele din știință și metafizică. Kant solicita, pentru înțelegerea *Criticii*, o detașare programatică de perspectiva „celor care scriu cărți de istorie a filosofiei“, cărorora le interzicea accesul la înțelesul operei sale: „mulți istorici ai filosofiei, scria Kant într-un studiu polemic, în ciuda laudei lor la adresa filosofilor, îi fac pe aceștia să spună numai nonsensuri; ei nu pătrund intențiile filosofilor..., nu pot vedea, dincolo de ceea ce filosofii au spus, ceea ce ei realmente au vrut să spună“ (VIII:251); astfel, el pretindea o situație nouă a cercetării ideilor pentru a „da de veste“ de ce anume se întâmplă într-o asemenea întreprindere a rațiunii.

Cum ne apare în această perspectivă interpretativă tipul teoretic al *Criticii Rațiunii Pure*, și ce semnificație are el pentru întreaga filosofie transcendențială, iar în mod particular pentru problema unității ei teoretice? *Critica Rațiunii Pure* constituie un nucleu al unui vast program

teoretic de cercetare la nivel fundamental în filosofie și știință. Ea a inaugurat un nou mod de a construi și justifica teoriile (științifice sau filosofice), „de sus în jos“, ne-inductiv. El nu pornește de la experiențe speciale, cărora le determină anumite regularități, pentru a le converti în ipoteze generale și a le supune testării multiple, și a le integra în final în sisteme teoretice. Noua strategie epistemologică debutează direct prin formularea unei teorii-cadru, abstractă sau „formală“, cum se exprima Kant, care să conțină anumite legi universale, sau mai degrabă „scheme de legi“, sau principii, care nu sunt deduse din vreo experiență determinată (cu privire la legile mișcării sau axiomele mecanicii raționale a lui Newton, care i-a servit ca model metodologic lui Kant, el scria că acestea sunt obținute din anumite „experiențe fundamentale“, experiențe care determină mai degrabă înseși condițiile de posibilitate ale experimentării în genere), ci formulează condițiile de posibilitate ale experienței *ueberhaupt*, constituind ca urmare și condiții ale posibilității obiectelor experienței. Aceste „legi transcendente ale naturii“, cum le numește Kant, au validitate universală și necesitate a priori tocmai prin demonstrarea lor ca elemente determinative ale „formeii experienței“ posibile. Din ele nu derivă logic legile speciale ale diferitelor domenii particulare ale naturii, acestea din urmă presupunând un travaliu constructiv mediator, edificarea unor modele teoretice speciale, introducerea unor ipoteze simplificatoare, a unor date empirice etc.

Teoria-cadru a întregului program este introdusă și justificată în mod transcendental. Este locul acum să prezentăm și definiția nominală „oficială“ a transcendentalului: „Numesc *transcendentală* orice cunoaștere care are de-a face nu atât cu obiectele *cât mai degrabă cu modul nostru de a cunoaște obiecte în măsura în care acesta e posibil a priori*. (Ediția întâi: *cu conceptele noastre a priori*)

asupra obiectelor în genere). Un sistem de asemenea concepte va fi numit *filosofie transcendentă*“ (A11-12,B25). Esențială în această determinare este ideea de a priori, de un mod de cunoaştere care are o relație cu totul specială cu experiența: „Cuvântul *transcendental* ... nu semnifică ceva ce depăşeşte întreaga experiență, ci ceva care o precede într-adevăr a priori, iar aceasta înseamnă doar ceva ce face cunoaşterea de experiență posibilă“ (IV:373n). Considerând însăşi teoria-cadru a *Criticii* ca o teorie transcendentă, aceasta înseamnă ca urmare că ea este o teorie a *modalității* cunoaşterii, adică, în sensul special al lui Kant al „modalului“, a condițiilor de posibilitate ale relației cognitive, ale constituirii în experiență a obiectelor pentru cunoaştere asupra cărora putem formula legi cu adevărat universale.

Abordând pe această bază tema cercetării noastre, vom avea o altă perspectivă, intern-teoretică, ce ține de demersurile construcției cunoaşterii și nu de o arhitectonică artificială, asupra unității diferitelor programe ale filosofiei transcendente. Toate acestea instanțiază același tip general de edificare a teoriilor și aceeași strategie metodologică proprii programelor teoretice fundamentale constituie pe baza unor teorii formale. Această procedură de construcție teoretică își află paradigma în prima *Critică*, iar nucleul ei esențial îl reprezintă teoria categoriilor, care este „locul teoretic“ al întemeierii posibilității raportării la obiecte a reprezentărilor abstracte. Din acest nucleu teoretic nu se obțin legi sau ipoteze speciale ca simple consecințe logice. El oferă mai degrabă condițiile exemplare de edificare a ceva ca obiect al unei experiențe posibile, constituind dominantă stilistică a întregului program și nu o super-ipoteză din care am obține prin derivare logică întregul conținut de cunoaştere al sistemului. De aceea, printr-o procedură analogă trebuie să justificăm orice pretenții de

universalitate din orice domeniu de aplicație al rațiunii. Nu întâmplător, Kant întreprinde o „deducție“ pentru toate sistemele categoriale ale rațiunii teoretice, practice sau teleologice și pentru toate tipurile de principii fundamentale. Numai pe această cale se asigură caracterul lor a priori în sens pozitiv, nu ca simplă independență de experiență, ci ca o condiție determinativă a posibilității însăși a experienței obiective. Departe de a fi o unitate indusă de constrângerile formale ale unui „sistem“ artificial, concordanța teoretică și metodologică a celor trei *Critici* reprezintă urmarea consecventă a unui stil unic de edificare teoretică, respectiv a unui pattern metodologic comun, a unei strategii cognitive identice în structura și angajările ei fundamentale. Aceasta pune într-o lumină nouă și semnificația cercetărilor lui Kant care privesc știința naturii, morala sau estetica. Kant nu este, interesat, primar, într-o cercetare „de ordinul întâi“. În sens propriu, el nu este autorul unei noi fizici (deși, cum am arătat, el a influențat esențial evoluția științelor matematice și a fizicii), nici al unei etici (deși numeroase teorii etice actuale se reclamă de la „modelul etic“ kantian), și nici al unei estetici de același nivel. El este interesat de posibilitatea acestor domenii și de fundamentele lor metafizice. Și pentru a-și realiza aceste obiective el construiește ample programe de cercetare care pornesc de la teorii formale pentru a justifica posibilitatea unor teorii speciale ale naturii, moralității sau evaluării estetice prin „scufundarea“ lor în aceste ample configurații ideatice. Ceea ce a surprins pe contemporanii lui Kant, ca și pe urmașii lui care nu s-au menținut la acest nivel al abstracției și reflexivității, este tocmai această fundamentare pe sisteme formal-abstracte a tuturor demersurilor teoretic-sistematice sau practice ale rațiunii. Cum observa G.Bird, Kant „are aceleași obiective și folosește aceleași metode“ (G.Bird 2007) în toate cele

trei opere, el urmează aceeași strategie de a abstrage din diferite tipuri de experiență o structură determinativă, „forma experienței în genere“, de a o „formaliza“ prin principii transcendente care să ghideze „aplicarea“ rațiunii în construcția diferitelor domenii sau științe speciale. Astfel, Kant stabilește mai întâi o teorie pură a rațiunii în utilizarea ei teoretic-speculativă, respectiv o „filosofie morală pură“, prin izolarea și caracterizarea elementelor a priori ale experienței morale, și o structură a priori a domeniilor experienței în estetică și teleologie, pe care întemeiază programe alternative de cercetare în toate aceste domenii după aceeași strategie metodologică. Noutatea remarcabilă a acestei strategii comune o constituie abordarea structural-formală a rațiunii pe baza căreia se constituie o teorie-cadru a competenței rațiunii, care formulează principiile organizaționale sau constrângerile determinative ale unor ample programe de cercetare. Această teorie formală care este esențială, după Kant, pentru toate domeniile experienței unanime a fost ținta tuturor acuzelor, de la Hegel până la Williams; teoria nucleară a filosofiei morale, de exemplu, a fost acuzată de „formalism gol“, „universalitate abstractă“ (Hegel), „purism“ etic opus oricărei perspective evoluționiste sau naturaliste (Williams 1995:104), „infatuare teoretică“ etc.

Perspectiva asupra unității filosofiei transcendente propusă mai sus intenționează să urmeze cerința lui Kant de a deriva unitatea acestei concepții dintr-un unic „principiu formal“. Identificat adesea cu unele componente tematice ale filosofiei critice, cum ar fi, de exemplu, conceptul libertății, considerat de Kant însuși „cheia de boltă a întregii structuri Critice“ (G.Bird 2006: 399), acest principiu reprezintă mai degrabă însuși stilul metodologic al cercetării critice, determinat de tipul de construcție teoretică. Diferite principii transcendente ale unității la

care se referea A.Genova, de exemplu, pot fi considerate, în termenii lui Kant doar „formulele“ principiului unităţii, sau instanţierile lui pentru diferitele ipostaze ale raţiunii. El este astfel o temă filosofică ce subîntinde toate teoretizările raţiunii, care ar putea fi caracterizată, fără pretenţia de a propune prin aceasta o nouă „formulă“ a unităţii raţiunii prin cerinţa de a cunoaşte sau proiecta ceva ca universal şi necesar din înseşi condiţiile posibilităţii lui. Kant însuşi propunea în *Prolegomene* acest leit-motiv al filosofiei transcendente: a cunoaşte ceva a priori înseamnă a-l cunoaşte din pura lui posibilitate.

Referinţe bibliografice

- Immanuel Kant, *Gesammelte Schriften*, Bd.I-XXII, hrsg. v.d. Preussischen Akademie der Wissenschaften Berlin, 1900 ff. (*Critica Raţiunii Pure* este citată, conform practicii curente, intratextual, indicând pagine ediţiei întâi,A, şi ale ediţiei a doua,B).
- Ion Barbu (Dan Barbilian) 2000, *Opere*, vol. II, Proza, Academia Română, Univers Enciclopedic.
- L.W. Beck 1981, Was haben wir von Kant gelernt? *Kant Studien*, Heft 1.
- G.Bird 2006 Introduction to Part III. The Moral Philosophy: Pure and Applied, în G.Bird (ed.), *A Companion to Kant*, Blackwell, Oxford.
- A.Genova 1969, Kant's Three Critiques: A Suggested Analytical Framework, *Kant Studien*, 135-145.
- I.Pârvu 2004, *Posibilitatea Experienţei. O reconstrucţie teoretică a Criticii Raţiunii Pure*, Politeia, Bucureşti.
- G.Prauss 1981, Kants Problem der Einheit theoretischer und praktischer Vernunft, *Kant Studien*, 286-303.
- B. Williams 1995, *Making Sense of Humanity and Other Philosophical papers*, Cambridge University Press, Cambridge.